

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 24-02-2020

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 26-02-2020

Kitap İncelemesi / Book Review

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 2, ISSUE 3, P. 225 – 230.

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 2, SAYI 3, S. 225 – 230.

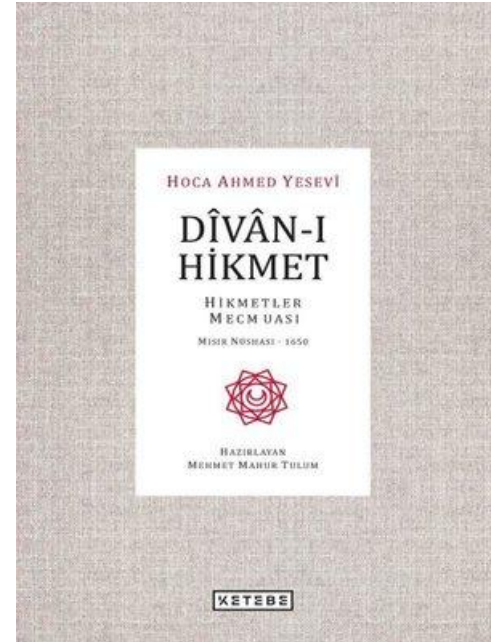
HOCA AHMED YESEVÎ DÎVÂN-I HİKMET HİKMETLER MECMUASI

MISIR NÜSHASI 1650

Mehmet Mahur TULUM. (2019). *Hoca Ahmed Yesevî Dîvân-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası Mısır Nüshası 1650*. 1. Baskı. İstanbul: Ketebe Yayınları. Bez Cilt. Ebadı: 16,5x24,5. 350 sayfa + tıpkıbasım (toplam 560 sayfa). ISBN: 978-625-7014-05-2

Selahittin TOLKUN*

Müslüman Türk kimliğinin oluşmasında büyük rolü olduğu kabul edilen Hoca Ahmed Yesevî, düşüncelerini *hikmet* adını verdiği şiirleri vasıtasıyla yaymıştır. Bu büyük şahsiyet hakkında Türkiye’de ilk olarak Fuat Köprülü 1919 tarihinde *İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde ayrıntılı olarak incelemeyi yapmış; Yesevî’nin hikmetlerinin ilk neşrini ise Kemal Eraslan gerçekleştirmiştir. Daha sonra farklı araştırmacılar tarafından değişik yazmalara dayanarak hikmetlerin neşri yapılmıştır. Bunların dışında hikmetlerin Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan’da da değişik yazmalara dayanan yayımları bulunmaktadır.

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: stolkun@anadolu.edu.tr.

Prof. Dr. Mehmet Mahur TULUM'un tanıtmak istediğimiz bu çalışmasının esasını, Mısır'da bulunan bir yazma mecmuuda yer alan *hikmetler* teşkil etmektedir. Bu çalışma şu bölümlerden oluşmaktadır.

Çalışmanın *Ön Söz* (s. 9-10) bölümünde araştırmacı, Hoca Ahmed Yesevî'nin şahsının ve hikmetlerinin önemini kısaca belirttikten sonra şu önemli tespitlerde bulunur:

İlhamlarını asil köklerinden alan ve adını ihtişamlı şekilde Türk ve Türkçe tarihine altın harflerle yazdıran Dîvân-ı Hikmetler'in şiirlerini anlayıp yorumlayarak günümüz okuyucusunun beğenisine sunmak oldukça ciddi ve gerçekten üstesinden gelinmesi zor bir iştir. Öte yandan, Ahmed Yesevî *hikmetlerinin* yorumunu ihtiva eden bir eser üzerine birtakım yeni teklif ve değerlendirmelerde bulunmak ise -geniş bir dil, tarih, edebiyat, din, kültür bilgisi ve filolojik vukuf gerektirdiğinden- bir o kadar da zor bir görevdir. (s. 9)

Yesevî ve Yesevîlik, hikmetlerin dili ve muhtevasıyla ilgili hemen hemen hiçbir problemin ilmî olarak ele alınmamış olması karşısında çözüm bekleyen mühim meselelerin ciddi, ilmî kriterlerle tetkik edilmesi bir zaruret hâline gelmiştir (s. 10).

Kitabın bundan sonraki bölümü olan *Giriş* 11-21. sayfalarını kapsamaktadır. Bu bölümde *Mısır Nüshası* (s.13-15), *Sonuçlar* (15-16), *Bir Tenkit Notu* (s. 16-18), *Hikmetlerin Muhteva Tahlilinden Çıkan Önemli Sonuç* (s. 18-19), *Bir Temenni* (19-20), *Son Söz* (s. 20) alt başlıkları bulunmaktadır. Özellikle *Son Söz* bölümünde değinilen şu tespitler çalışmanın önemini ayrıca ortaya koymaktadır:

Yaptığımız karşılaştırma neticesinde, 49 *hikmet* ihtiva eden Mısır nüshasındaki 13 *hikmetin* bilinen yazma ve basma eserlerde bulunmadığını tespit ettik. Bunun Yesevîlik, araştırmaları için önemli katkı sağlayacağı şüphesizdir. Ayrıca nüsha tam ve eksiksiz olduğundan diğer eksik nüshaları tamamlayıcı özelliğe sahiptir; hatta bazen, diğer bütün nüshalar tarafından paylaşılan ortak manzumeler Mısır nüshasında -ya ilâve dörtlükler, ya da daha değişik ifadeler kullanılarak- zenginleştirilir (s. 20).

Sayın TULUM, çalışmasına esas aldığı yazma hakkında ayrıntılı bilgileri *Giriş* bölümünde *Mısır Nüshası* başlığı altında verir (s. 13-15). Bu bölümden anlaşıldığına göre yazma H. 1061/M. 1650 tarihine aittir. Bilindiği gibi, Ahmed Yesevî'ye ait hikmetlerin yayımlarında kullanılan önceki yazmaların hiçbirisinin istinsah tarihi bulunmamaktadır. Mehmet Mahur TULUM'un hazırladığı bu nüshanın istinsah tarihinin belirli olması bu manada bir ilktir.

Yazma hakkında daha önce Kurtuluş ÖZTOPÇU, Mertol TULUM ve Mehmet M. TULUM tarafından ABD'deki bir toplantıda yazmayı tanıtıcı bir bildiri sunulmuş; yine Mertol TULUM tarafından İlmî Araştırmalar dergisinin 7. sayısında yazmadan bir hikmetin tahlili yayımlanmıştır (s. 13).

Araştırmacı, bu bölümde yine Ahmed Yesevî'ye ait hikmetlerin yer aldığı mecmuayı tanıtırken mecmuada başka kişilere ait hikmetlerin de bulunduğunu belirtmekte ve mecmuadaki hikmetlerinin hangisinin Yesevî'ye ait olduğunun belirlenmesi meselesi üzerine şu notları düşmektedir:

Bu nüshada bulunan 49 hikmet arasında 5'i Şeydâ, Kul Ubeydî, Hakim Ata Kul Süleyman, Muhammed, Kul Umûrî mahlaslarını taşır. Bu durum başka hikmet mecmualarında da görülür; ama bu nüshada başka bir şeyle karşılaşılmaktadır: Kul Hoc'Ahmet mahlaslı bir hikmetin son dörtlüğündeki kafiyeye uyumsuzluğu. Bu uyumsuzluk çok dikkat çekicidir; çünkü bir değiştirme işlemine işaret eder, bu hikmetin yazarının başka biri olduğunu açıkça gösterir. Bu örnek, hikmetler üzerindeki çalışmalarda ne denli dikkatli davranılması, sağlam ve güvenilir bir metin yapısı inşa etmenin dayandırılacağı temellerle ipuçlarının neler olabileceği, ayrıca da gerekli dikkat ve titizlik gösterilmediğinde ne gibi tuzaklara düşülebileceğinin örneğini teşkil eder (s. 14).

Çalışmanın *Giriş* bölümünü takiben *A. Yazma Hakkında* (s. 21-24); *B. Yayım Metodu Hakkında* (s. 25-27), *C. Hikmetler Nasıl Değerlendirilmeliydi, Ne Yapıldı* (s. 28-38), *Çevriyazı Alfabeti* (s. 39-42) bölümlerine yer verilmektedir. Araştırmacı, bu bölümlerde çalışmanın nasıl ve niçin yürütüldüğü hususunda ayrıntılı bilgiler vermektedir.

A. Yazma Hakkında bölümü kendi içinde *Mısır Nüshasının Dili, Mısır Nüshasının Sunduğu Yeni İmkânlar* şeklinde; *B. Yayım Metodu Hakkında* bölümü ise *Tenkitli Metin Neşri, Noktalama İşaretleri ve Aktarılmış Metinde Tutulan Yol* şeklinde alt başlıklarla düzenlenmiştir.

Çalışmanın takip eden *C. Hikmetler Nasıl Değerlendirilmeliydi, Ne Yapıldı?* adlı bölümü oldukça dikkat çekicidir. Araştırmacı, bu bölümde *hikmetlerin* hakkında incelenemediğini tespitinde bulunurken bu durumun sebeplerini şöyle açıklamaktadır:

/.../ Hâl böyle olmasına rağmen bu konuda birinci dereceli kaynak olarak ortada duran *hikmetlerin* tahlilî bir değerlendirmesiyle tenkitli bir ilmî neşri bugüne kadar yapılamamış, başkaca söylenecek olursa *hikmetler* dinî, tarihî ve edebî belgeler toplamı olarak önemi açıkça ortadayken şimdiye kadar hak ettiği ölçüde incelenememiştir.

Bunun birçok sebebi arasında özellikle üç tanesi oldukça önemlidir. İlki hikmetlerin gerçekten Ahmed Yesevî tarafından mı, yoksa tarikatın mensupları tarafından mı yazılmış olduğunu tayin etmenin güçlüğü. (*Hikmetlerin* dilinin Karahanlı dönemi dil özelliklerini yansıtmaması bir yana elde türlü türlü mahlaslarla kaleme alınmış *hikmetler* mevcuttur). İkincisi, *hikmetlerin* hedeflediği didaktik gayelerin tasnif edilmesindeki güçlük. (Eldeki *dîvânlar* mürettep değildir. İçlerindeki *hikmetler* konuları bakımından serpiştirilmiş hâldedir). Üçüncüsü, Yesevî *hikmetlerinin* türlerini tayin etmekteki güçlük. (*Hikmetler* muhtevaca dinî-tasavvufî, şekilce millî-folkloriktir). (s. 28).

Araştırmacının bu bölümde, özellikle Türkiye’de *hikmetler* üzerine yapılan yayımlardan örnekler vermesi ve ilgili yayımlarda görülen hata ve eksiklikleri sebepleriyle birlikte ele alması, oldukça dikkat çekici ve tarihî metin naşirleri için bir uyarı mahiyetindedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde yer alan *Çevriyazı Alfabeti* de ayrıca ilgi uyandırmaktadır. Araştırmacı, gerek Türkiye’de gerekse Türkiye dışında Doğu Türkçesi metinlerinin yayımında kullanılan çevriyazı sisteminden oldukça farklı bir uygulamaya gitmiştir. Harfleri Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelere göre sınıflandırmıştır. Bunların sesletimini aşağıdaki tabloda olduğu gibi göstermeye çalışmıştır. Bu uygulama alanda bir ilktir.

Çevriyazı Alfabeti

Ünlüler			
Dil/Diller	Karşılık olduğu harf/ işaret	Varsayılan ses değeri	Kullanılan işaret
Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	gürlük ünsüzlerinden sonra yazılmayan ünlü ve kapalı hecelerdeki uzunluk karşılığı	olağan (ortalama) a	a
Türkçe kelimelerde	ا ا ا (başta, ortada ve sonda)	olağan a	a
Arapça ve Farsça kelimelerde	ا ا ا (başta, ortada yazılmayan ve sonda)	a ile e arasında (æ)	á
Arapça ve Farsça kelimelerde	ا ا ا (başta, ortada ve sonda)	uzun a	ā
Arapça ve Farsça kelimelerde	ا ا ا için ve retrofleksif ünsüzler komşuluğu	uzun, a ile e arasında (æ)	â

Bunların dışında yazar, Arap harfli metindeki Arapça veya Farsça kelimeleri -daha önce şahsımın “Afgan Türkistanı Edebiyatından Örnek Bir Şahsiyet: Üstad Metin -İnceleme-Şiirler-Sözlük” adlı çalışmada yaptığı gibi- büyük ölçüde Türkiye Türkçesindeki telaffuzuyla değil, Özbek Türkçesindeki telaffuzuna göre okumuştur: *rüsvā* yerine *rāsvā* (s. 184), *muhkem* yerine *māhkām* (s. 188); *molla* yerine *mulla* (s. 188); *rūşen* yerine *rāvşān* (s. 194) vb.

Çalışmanın asıl bölümü olan *hikmetler* ise *Çevriyazılı ve Aktarılmış Metin* bölümünde yer almaktadır (s. 43-348). Burada önce *hikmetler* kendi içinde şu şekilde bölümlendirilmiştir.

- I. Bölüm Yesevî Menâkıbnâmesi
- II. Bölüm İlâhî Aşk ve Âşık
- III. Zikir

IV. Şeriat, Sema, Raks, Hâl İlmi, Mansur

V. Gerçek Âlim, Sahte Şeyh

VI. Hamd, Şükür, Nedamet, Tövbe, İstiğfar, Dua, Dilek, Ölüm, Kendi Ahvali

VII. Bölüm Münâcât

VIII. Bölüm Muhtelif Konular

Araştırmacı; bu bölümlerde, *hikmetleri* tasnif ederek kendi içinde bölümlendirmekte ve bu çalışmadaki sırası Arap rakamı bölü işaretini ardından yazmadaki sırası Latin rakamı ile vermektedir: 1/I (s. 46), 2/XXVI (s. 56) vb.

Bu bölüm karşılıklı iki sayfadan oluşmaktadır. Çift numaralı sayfalarda çevriyazı sistemiyle özgün metnine, tek numaralı sayfalarda ise ilgi metinlerin Türkiye Türkçesi karşılıklarına yer verilmiştir. Özgün metinde geçen ıstılahları tırnak içinde belirtilmiştir.

Yine bu bölümde yer alan *hikmetlerin* Türkiye Türkçesine çevirisi meselesi özel öneme sahiptir. Çünkü TULUM, özellikle çalışmanın *C. Hikmetler Nasıl Değerlendirilmeliydi, Ne Yapıldı?* bölümünde örneklerle vurguladığı yanlışlara düşmekten dikkat ve titizlikle kaçınmıştır. Çevirilerden anlaşıldığı kadarıyla araştırmacı, şiir şeklinde çevirinin mümkün olmadığı durumlarda nesre başvurmuştur. Keza, aşağıda aldığımız örnekte de görüleceği üzere, çevirilerde gerektiğinde ayraç içinde açıklayıcı ibareler kullanmıştır.

54 • MEHMET MAHUR TULUM

24
Nâfîsim mâni yoldın üzüp har eyledi
[Têlmürtürüp halâyıkka¹⁷ zar eyledi]¹⁸
Zikr ayturmay şâytan bilen yar eyledi
“Hâzu-sên” dâp nâfs başını biçtim mên-e

25
Kul Hoc' Âhmât «gâflât» bürle 'umruâ ötti
Vâ hasrâtâ közdün tızdın kuvvât ketti
Vâ vâylâtâ «nâdâmâ»niñ vakti yetti
'Âmâl kılmay karvan bolup köçtim mên-e

DİVÂN-I HİKMET • 55

24
Nefsîm beni azdınp kötü yola sürdü.
“Şunun haline bakın” dedirtip, ele güne karşı maskara ederek yaş döktürdü.
Zikirden uzaklaştırarak şeytanla dostluk ettirdi.
(En nihayet) “(Yetti artık!) İste elimdesin” deyip nefsin başını kesip
kopardım ben hey!

25
(Ey) K u l H o c a A h m e d! Ömrün gaflet içinde geçti.
Yazık, yazık ki, gözün görmez, dizin tutmaz oldu.
Yazıklar olsun ki, pişmanlık vakti gelip çattı.
İyi işler işlemeyip kervan gibi göçüp gittim ben hey!

Metin ve çevirileri, *Teknik Terimler ve Açıklamalar* adlı bölüm izlemektedir (s. 281-348). Burada özgün metinde tırnak içinde gösterilen ıstılahlar açıklanmaktadır.

Bu bölümden sonra ise *Kaynakça* (s. 349-350) bulunmaktadır. Çalışmanın sonunda ise *Tıpkıbasım* yer almaktadır.

Sonuç

Doğu Türkçesi metinlerini anlamak ve yorumlamak için gerekli donanıma sahip olduğu çalışmasından anlaşılan Prof. Dr. Mehmet Mahur TULUM'un bu çalışması şu noktalardan önem arz etmektedir.

- Doğu Türkçesine ait bir metnin nasıl sesletileceği meselesi ilk defa sorgulanmış ve getirilen öneriler *hikmetler* üzerinde uygulanmıştır. Aynı şekilde Arapça ve Farsça kelimelerin Anadolu değil, Türkistan telaffuzu büyük ölçüde esas alınmıştır.
- Eserde yer alan 13 yeni hikmetin Yesevî araştırmalarına önemli katkısı olacaktır.
- Yazmanın bir gün kaybolma tehlikesi, tıpkıbasımın verilmesiyle ortadan kalkmıştır. Üstelik tıpkıbasımın verilmesi diğer araştırmacıların faydalanması yanında araştırmacının doğru okuyup okumadığını kontrole imkân sağlamaktadır.
- Ahmed Yesevî'nin *hikmetlere* göre hayatı, *hikmetlerin* tasnifi neticesinde sıraya sokulmuş, böylece diğer çalışmalarda görülen hatalara düşülmesi önlenmiştir.
- *Hikmetlerin* konularına göre tasnif edilmesi Ahmed Yesevî'nin değişik konulardaki görüşlerini araştırmak isteyenlere ayrıca kaynaklık edecektir.

Belli bir plan dâhilinde hazırlanan ve alana katkıda bulunacak bu önemli çalışma ile birlikte özellikle Ahmed Yesevî'nin Müslüman Türklük âleminde neden bu kadar önemli olduğu ve hikmetlerinin tasavvufî terbiyede ne gibi görevi ve etkisi bulunduğu meselesinin açık biçimde anlaşılacağı düşünülmektedir.